

C. TÓTH NORBERT

Az örökös ispánságok Zsigmond király korában*

A középkori örökös ispánságokkal utó-
jára Hajnik Imre foglalkozott részletesen.¹ Munkájában összesen 39 (a közép-
korból 15) megye esetében tudta kimutatni, hogy élükön 1870-ig, hosszabb-rövi-
debb ideig főpapi vagy világi személy (család) állt örökös ispánként. Hajnik
eredményeit Kubinyi András pontosította a Mátyás kor végi megyéispánságok-
kal foglalkozó tanulmányában.² Jelen tanulmányban még egy korszakot hátrébb
lépve a Zsigmond király uralkodása alatt létesült örökös ispánságokat fogom
megvizsgálni. A kifejezésnek csak azokkal az előfordulásaival kívánok foglalkoz-
ni, amikor az valamelyik magyarországi megyével kapcsolatos. Éppen ezért most
Makrai Benedek egri püspöki kormányzó lateráni örökös ispánságát³ vagy
Stibor vajda és fia „Vág folyó örökös ura” címét (*fluvii Wag dominus perpetuus*)⁴
– jöllehet ez utóbbi nagyon is valóságos területi hatalmat takart – nem vizsgál-
lom. Mielőtt azonban a kérdés tárgyalásába bonyolódnánk, meg kell határoz-
nunk, vajon mit is jelent pontosan a latinul *comes perpetuus*-nak nevezett, míg
magyarra *örökös ispán(ság)* szavakkal fordított kifejezés. Az eddigi vizsgálatok
alapján azt mondhatjuk, hogy az örökös ispán (*comes perpetuus*) feladata a –
minden jelzőtől mentes – megyei ispánétól semmiben sem tért el. Ugyanúgy kö-
telessége volt a megyei nemesség megtartása és megvédése jogaiban és kiváltsá-
gaiban, ugyanúgy ő felügyelte a királyi oklevelekben és parancsokban leírtak
betartását, továbbá az ő feladata volt a királyi jövedelmek behajtásának ellen-

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00433/06) támogatta.

1 Hajnik Imre: *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*. MTA, Bp., 1888. (Értekezé-
sek a történelmi tudományok köréből XIII/10.)

2 Kubinyi András: *A megyéispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái*.
A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. (1982) 169–180.

3 1420. okt. 13.: *comes perpetuus sacri Lateranensis pallatii ac gubernator episcopatus ecclesie
A griensis – Zsigmondkori Oklevéltár*. I–XI. Összeáll. Mályusz Elemér et al. Akadémiai–MOL,
Bp., 1951–2009. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25.,
27., 32., 37., 39., 41., 43., 49.) (= ZsO) VII. 2265. sz.

4 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Hrsg. Franz
Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller et al. Verein für Siebenbürgische Landeskunde etc.,
Hermannstadt etc., 1892–1991. (= Z–W.) III. 527.; ZsO II. 2903., 3608., 7826. sz.-ok. Fia eseté-
ben ld.: ZsO V. 1386., VI. 2437., 2444., VII. 2445. sz.-ok („dominus totius fluvii Wag” és ennek
variációi).

őrzése, valamint neki kellett biztosítania a só szállítását és a pénz szabad forgalmát.⁵

Az egyetlen lényeges különbség a két cím között, hogy amíg az egyes ispánok kinevezése a megye élére a király tetszése idejéig (*durante beneplacito* vagy *usque beneplacitum*) tartott,⁶ addig a megye felett örökös ispáni tisztet gyakorló személy haláláig viselte azt. Ezt követően, ha az örökös ispáni cím birtokosa történetesen egyházi személy volt (leginkább érsek vagy püspök), akkor természetesen az egyházi méltóság soron következő viselője vette birtokba az adott megye ispánságát, világiak esetében pedig a családon belül öröklődött a cím.

Megállapítható tehát, hogy az örökös ispánként, illetve ispánként emlegetett tisztségviselők közötti különbség nem az általuk ellátandó feladatokban, nem is az általuk gyakorolt hatáskörökben jelentkezett, hanem a tisztség örökíthetőségében. Az előbbinél erre volt lehetőség, míg az utóbbinál nem. Ezt fejezi ki az örökös ispánság esetében a *comes* szó mellett megjelenő *perpetuus* jelző is: az ispáni címet örökre adta a király a szóban forgó személynek és általa annak az intézménynek, amelynek élén állt, avagy leszármazóinak.

Az örökös ispánságok sorát kétségkívül Esztergom megye nyitja, amelynek élén 1270 óta a mindenkori érsek állt.⁷ Ezt követi, már az Anjouk uralkodása elején további három megye: Veszprém, Nyitra és Győr, amelyek élére 1313-ban kerültek a hasonló nevű egyházmegyék püspökei. A főpapok örökösnek mondott ispánsága azonban ekkor nemhogy örökös nem lett, hanem alig tartott fél évtizednél tovább. I. Károly király ugyanis hatalma megerősödésével 1318/1323-ban visszavette e tisztségeket.⁸ Hogy ezt a cím- és hatalomvesztést az esztergomi érsek is elszenvetdék-e, arra egyértelműen nemmel felelhetünk. Mind Piast Boleszló (1321–1328), mind utódai, Dörögdi Miklós (1329–1330), Telegdi Csanád (1330–1349) és Vásári Miklós (1350–1358) használják a címet, de a sort még folytathatnánk a Zsigmond koron keresztül is.⁹

5 Vö. A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső et al. Magyar Történelmi Társulat, Pest–Bp., 1871–1931. (= Zichy) IX. 343. (1453) – C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Szabolcs Községért Kulturális Közhazsnú Alapítvány, Nyíregyháza, 2008. 28–29.

6 Ld. a Zsigmond kori ispánkinevező oklevelekben: székelyispáni (1391: ZsO I. 1951. sz.), Sáros megyei (1397: uo. 4926. sz.), Pozsony megyei (1421: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Typ. Univ., Buda, 1829–1844. [= CD] X/6. 403.), Zala megyei (1424: ZsO XI. 716. sz.), Szabolcs megyei (1435: Zichy XII. 150.), Szepes megyei (1437: Magyar Országos Levéltár [Budapest; = MOL], Diplomatai Levéltár [= DL] 13 005.

7 *Hajnik I.*: i. m. (1. jz.) 55.

8 *Horváth Richárd*: Győr megye hatóságának oklevelei 1318–1525. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 1.) (= Győr) 16–21.

9 Néhány adat: 1327: Anjoukori okmánytár. I–VII. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. MTA, Bp., 1878–1920. (Magyar Történelmi Emlékek I.: Okmánytárak) (= Anjou) II. 308.; 1329: Anjou-kori oklevéltár. I–XV., XVII., XIX., XXIII–XXVII. Főszerk. Kristó Gyula–Almási Tibor. Bp.–Szeged, 1990–2007. (= Anjou oklt.) XIII. 590.; 1340: Anjou IV. 52.; 1358: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Ordine chronologico disposit, dissertationibus et notis illustravit

Károly fia, Lajos uralkodása alatt egyetlen változás történt, mégpedig az, hogy a mindenkori vránai perjelek 1353-ban elnyerték a kis Dubica megye örökös ispánságát.¹⁰ A helyzet Zsigmond uralkodása alatt sem változott, jöllehet ezt megerősítő adattal csak Bebek Imre perjel (Detre nádor fia) esetében rendelkezünk, aki 1401-ben (*comes Dubychye perpetuus*)¹¹ és 1402-ben (*perpetuus comes de Dubycha*)¹² is szerepel a címmel. 1404 után a perjelséget Zsigmond nem töltötte be, hanem általában a szlavón bánok által kormányoztatta, akik aztán a tényleges irányítást dubicai ispánjaikra bízták. Ekképpen 1417-ig, Nagymihályi Ungi Albert perjeli kinevezéséig rövid időre megfordult a helyzet, hogy azután ismét visszaálljon a régi kerékvágásba. Nagymihályi ugyanakkor perjelsége (1417–1433) alatt egyetlenegyszer sem tüntette fel dubicai örökös ispánságát, minden bizonnyal azért, mert egyúttal dalmát-horvát bán is volt.¹³ Halála után a perjelség ismét üresedésben maradt, és ezúttal Tallóci Matkó kormányozta azt, akinek egyéb fontos tisztségei mellett szintén nem volt szüksége dubicai örökös ispánságának hangsúlyozására.

Mindezek után Zsigmond trónra lépése ugrásszerű növekedést hozott az örökös ispánságok számában. A sort a veszprémi püspökök nyitották, akik 1392-ben nyerték el a székhelyüket magában foglaló megye ispáni tisztét.¹⁴ Mint a korábbiakban láttuk, ez nem volt előzmények nélküli, hiszen 1313 és 1323 között egyszer már viselték a címet. Annyit azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az 1392. évi oklevélben szó szerint nem szerepel a megyéispánság örökre történő eladományozása. A forrásszövegben ugyanazt találjuk, mint a többi megyéispáni kinevezés alkalmával, azaz a király Maternus veszprémi püspöknek a szolgálataiért *pro honore* adja a megye ispánságát. De hogy itt mégis örökös ispáni címről van szó, az jól látszik abból, hogy a veszprémi – néha az essegvári – várnagyok egyúttal a megye alispánjai is voltak, amely várak viszont a püspökök hatalma alatt állottak.¹⁵ Ugyanezt bizonyítja továbbá, hogy a későbbi

---

Ferdinandus Knauz et al. *Strigonium–Bp.*, 1874–1999. IV. 96. – Kanizsai János érsekre ld. 1394: ZsO I. 3526. sz.; 1399: uo. 5983. sz.; 1404: uo. II. 3430. sz.; 1412: uo. III. 1707., 1866., 2696., 2970. sz.-ok stb.

10 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. História–MTA TTI, Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 81.

11 ZsO II. 1051. sz.

12 *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis*. V. 1395–1420. Ad edendum praeparavit Andreas Lukinović. Zagreb, 1992. (Croatica Christiana. Fontes 3. – Monumenta Historica 1.) 161.: 146. jz. – Ezen oklevél már csak azért is fontos, mivel megtudjuk belőle, hogy a lázadó Hervoja és bosnyák hívei annak idején elfoglalták Dubica megyét is, ám azt a napokban (*nuper*) bántársával, Eberhard zágrábi püspökkel és katonáikkal visszaszerezte „pro augmento honoris ipsius Vestre Serenitatis [sc. regis] laborantibus predictum comitatum Dubichensem ad manus nostras iterum reapplicantibus”.

13 *Engel P.*: i. m. (10. jz.) I. 82. és II. 173. (1419: ZsO VII. 759. sz.; 1421: uo. VIII. 198. sz.; 1423: uo. X. 1378. sz.; 1424: MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény [= DF] 263 106.; 1425: DF 218 697.)

14 *Hajnik I.*: i. m. (1. jz.) 93. (ZsO I. 2701. sz.)

15 *Vö. Engel P.*: i. m. (10. jz.) II. 232–233.

püspökök közül például Rozgonyi Simon (1428–1439) 1428-ban egy megyei oklevél *intitulatió*jában, illetve 1439-ben saját kiadványában szerepel örökös ispánként.¹⁶ Vajon milyen megfontolásból adományozta Zsigmond a megyéispánságot a püspöknek? A kérdésre adandó válasz korántsem bonyolult, főleg ha figyelemmel vagyunk két fontos körülményre. A veszprémi ispáni címet 1392. november elejéig Lackfi István viselte, akit a király e napokban váltott le a nádorságról is.¹⁷ A másik, hogy a veszprémi püspöki székre nem sokkal korábban, az év tavaszán került Maternus, a király egyik ifjúkori nevelője.¹⁸ S habár Maternus három évvel később az erdélyi püspökség élére távozott, az őt követő püspökök – mint láttuk – megtarthatták az ispáni címet.¹⁹ Ennek révén a Dunántúl közepén biztos királyi támaszpont jött létre, ahonnan az uralkodó az általa kinevezett püspök révén szemmel tarthatta a régió esetleges királyellenes erőit.

A következő, jól ismert adományozás 1399. január 27-én történt. Zsigmond ekkor szolgálataira való tekintettel Cillei (II.) Hermannak adta Varasd megyét az abban fekvő várakkal egyetemben. Az adománylevelben ugyan ismét nem szerepel a *comes perpetuus* kitétel, de az adomány leírásából biztosak lehetünk benne, hogy ezt értették alatta. Ugyanis Varasd megyét nemcsak Hermann kapta, hanem utódai és örökösei is, mégpedig úgy, hogy a magyar gyakorlattal ellentétben rendkívül pontosan szabályozták az öröklés menetét. Ezek szerint II. Hermann halála után, amennyiben túléli, középső fia, ifjabb vagy III. Hermann öröklé Varasd megyét. Ha ő apja halála előtt elhunyna vagy nem lennének fiúörökösei, akkor a legkisebb fiú, Lajos lesz az örökös. A legidősebb, Frigyes csak abban az esetben örökölhet, ha a mondott két fiatalabb testvére hamarabb halna meg, illetve egyiknek sem lennének fiúutódai. S amilyen az élet, végül egyedül Frigyes élte túl apját, és így az ő, majd fia, Ulrik birtokába került Varasd megye és ispánsága.²⁰ (Cillei Hermann és legidősebb fia, Frigyes között rendkívül rossz viszony volt, sőt Frigyeset apja fogságban is tartotta, mivel 1422-ben megölette feleségét, Frangepán Erzsébetet.²¹ A súlyosabb büntetést valószínűleg azért kerülhette el, mert ekkor már nem éltek fivérei.)

A két eddig is ismert örökösispánság-adományozás mellett azonban további három esetben is felmerül, hogy egy megye élén nem a király által kinevezett tisztségviselő állt, hanem örökös ispánként püspök, illetve érsek. Sajnos ebből az egyik adatot, mégpedig a váci püspök örökös ispánságára vonatkozót rögtön ki is zárhatjuk, mivel az oklevélben valójában nincsen benne az erre utaló rész.²²

16 Uo. II. 232. (DL 66 253., „comes perpetuus comitatus Vesprimiensis”); DL 1026.

17 Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Akadémiai, Bp., 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83.) 36.

18 Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Gondolat, Bp., 1984. 41.

19 Engel P.: Archontológia i. m. (10. jz.) I. 78.

20 Uo. I. 223.; CD X/2. 633.

21 Engel P.: Királyi hatalom i. m. (17. jz.) 50.

22 ZsO VI. 596. sz. A regesztában a következő szerepel: „András váci custos és kanonok, Fülöp váci püspök és örökös ispán vicarius in spiritualibus generalis-a”, ellenben az oklevélben (DL 69 767.) „domini Philipi Dei et apostolice sedis gratia episcopi loci eiusdem in spiritualibus” található.

A másik két esetben azonban kétségtelenül alátámasztják a források, hogy az adomány megtörtént. Nézzük az időben elsőként felbukkanó megyét.

1394-ben Mihály nyitrai püspök saját oklevelében a püspöki címe mellett megtaláljuk a megye örökös ispánja kifejezést is (*ac loci eiusdem comes perpetuus*).²³ Adatunk korántsem fehér holló, mivel 1402-ben a győri egyházmegyei plébánosok levelében Péter nyitrai püspök szintén mint örökös ispán szerepel.²⁴ Sőt Péter utóda, Hinko frater 1413-tól folyamatosan örökös ispánnak mondja magát (*comes perpetuus/locique eiusdem comes perpetuus*).²⁵ Adataink alapján azt mondhatjuk, hogy az 1393-tól 1428-ig hivatalban lévő nyitrai püspökök (Kápolnai Mihály, Péter és Hinko)²⁶ mindegyike előfordul nyitrai örökös ispánként. A következő püspöktől, Berzevici Györgytől (1429–1437), mint ahogy Hinkótól 1422 után, egyetlen egy oklevél sem maradt fenn, így az ő méltóságviselésének időszakát egyelőre nem tudjuk vizsgálni.

Kérdés, hogy a nyitrai püspökök mint örökös ispánok hogyan illeszkednek a vonatkozó időszakból ismert nyitrai ispánok sorába. Nos, azt láthatjuk, hogy a nyitrai ispánokra vonatkozó adataink szerint 1390 és 1392 között Serkei Dezső, utána 1414-ig Stibor erdélyi vajda,²⁷ illetve 1403-tól 1422-ig Forgács Péter volt az ispán. Ez utóbbi kettős tisztségviselésnek az lehet a magyarázata, hogy Forgács Stibor embereként látta el a tiszteket, hiszen már korábban is az általa irányított megyékben volt alispán. E párhuzamos tisztségviselés már csak azért sem ütközhetett akadályba, mert Stibornak annyi tisztsége volt az ország különböző szegleteiben (például egyszerre viselte a pozsonyi ispáni és az erdélyi vajdai méltóságot), hogy a helyettesítését mindenképpen meg kellett oldania. Forgács Péter ura halála (1414) után – talán az ifjabb Stibor nevében is – tovább viselte az ispánságot.²⁸ 1422-ben aztán a jelek szerint Péter, aki Borbála kegyvesztettségéig a királynéi ajtónálló-mesteri méltóságot is viselte, megvált tisztségétől, és visszavonult birtokaira. Őt ifjabb Stibor követte a megye élén. Tisztségét azonban nem sokáig viselhette, mert 1424 végén leváltotta a király, és pataki Perényi Miklós lovászmestert helyezte Nyitra élére is. Kinevezése nyilvánvalóan összefüggött a huszita betörésekkel, hiszen Miklós egyúttal trencsényi, barsi, máramarosi és zempléni ispán, valamint vágvidéki kapitány (1421–1428) is lett.²⁹

Az említett nyitrai püspökök, azaz Kápolnai Mihály (1393–1399), Péter (1399–1405) és Hinko (1405–1428) méltóságviselése, illetve örökös ispánként való említése (1394–1421) tökéletesen megfelel a Stiborok Nyitra megyei uralmának. Kérdés, hogy kimutatható-e más adatokkal is ez a nyilvánvalóan egyol-

23 ZsO I. 3497. sz. (DF 273 138.).

24 ZsO II. 2021. sz.

25 *Vagner József*: Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Huszár, Nyitra, 1896. 28.: 3. jz.; 1414: ZsO IV. 2246. sz.; 1417: uo. VII. 459. sz.; 1421: *Vagner J.*: i. m. 405.

26 *Engel P.*: Archontológia i. m. (10. jz.) I. 72.

27 Jóllehet Stibor nyitrai ispánságára konkrét adatunk csak 1400. szeptember 8-ról van (ZsO II. 489. sz.), de a vele egy időben viselt trencsényit már 1392-től betöltötte.

28 *Engel P.*: Archontológia i. m. (10. jz.) I. 160–161.

29 Uo. II. 189.

dalú függés. Az első püspök, Mihály korántsem ismeretlen, hiszen 1381 óta szerepel a forrásokban: ekkor óbudai kanonok és királyi sáfár (1381–1393), közben 1383-ban a kamarahaszna-ispáni tisztséget viselte. A kanonokság mellett megszerezte a titeli prépostságot, ahonnan 1393-ban emelkedett a nyitrai püspökségre, hogy aztán 1399-től haláláig (1402/1403) veszprémi püspök legyen.³⁰ Jelen tudomásunk szerint pályája és származása (Vas megyei), illetve Stibor tisztségei között semmiféle összefüggés nincsen.

Mihályt a püspöki székben Péter követte. Ő származására nézve lengyel volt,³¹ így Magyarországra kerülését bizton köthetjük Stiborhoz. Amennyiben feltételezésünk megáll, akkor nyitrai püspöki kinevezését a vajdának köszönhetjük. Sajnos több információnk nincsen róla, nem tudjuk, hogy püspöksége előtt, illetve – amennyiben nem elhalálozott – utána viselt-e valamilyen egyházi javadalmat.³²

A következő nyitrai püspök a kutatás számára szintén az ismertebb személyek közé tartozik. Hinko püspök cseh (vagy inkább morva) származású³³ embere volt Stibor vajdának, aki először a zobori apátságot szerezte meg neki. (Kérdés, hogy Hinkónak valóban ez volt-e az első javadalma, mivel Stibor erdélyi vajdasága alatt, 1397. január 31. és 1400. július 7., továbbá 1405. június 14. és 1406. április 30. között az erdélyi káptalan örkanonokaként ugyancsak egy Hinko nevű személy szerepel. Amennyiben a kettő azonos személy, akkor e kapcsolatot időben még előrébb helyezhetjük.)³⁴ Az első, biztosan a későbbi püspökhöz kötődő adatban a zobori apátság kormányzójaként találkozunk vele 1400. november 13-án. Ettől kezdve majdnem három évtizeden át, haláláig viselte e javadalmat.³⁵ Péter püspök halála után Stibor vajda neki juttatta a nyitrai püspökséget is, amelyet valamikor 1405. május 29. előtt nyert el Zsigmond királytól. Pápai megerősítésére 1407. szeptember 28. előtt került sor.³⁶ A püspökség élén szintén haláláig állt (1428. május 27-én még élt). Nem sokkal püspöki kinevezése után Hinko több cseh vagy morva személyt is behívott magához: így *Nelephyant*, aki 1409-ben, és névrokonát, Hinkót, aki 1411 és 1423 között volt szkacsányi várnagya. A nyitrai vár élén először egy *Jan* nevű embere állt 1409 és 1417 között (1410-ből Illés nevű várnagyot is ismerünk), majd rokonát, Stibort nevezte ki várnagynak (1423–1425), egyúttal reá bízta a szkacsányi várnagyságot is.³⁷ Ekkor még egy *Bernardinus* nevű rokonát

30 Uo. 124.

31 Uo. I. 72.

32 *Daniela Dvořáková*: Lengyelek Luxemburgi Zsigmond udvarában. Századok 136. (2002) 411.

33 Ez utóbbit két adat támogatja: a) 1413-ban a morvaországi Kunovicében birtokrészt vásárolt (ZsO IV. 1132. sz.); b) 1421-ben familiárisa, Simonyi Imre fia, Miklós Kunovic oppidumot védte a huszitákkal szemben (uo. VIII. 509. sz.).

34 Z–W. III. 173., 260., 339., 410.

35 ZsO II. 625. sz.; 1403: CD X/4. 253.; 1404: ZsO II. 3197. sz.; 1406: uo. 4891. sz.; 1407: uo. 5625. sz.; 1409: uo. 7178. sz.; 1410: uo. 7515., 8032. sz.-ok; 1412: uo. III. 2111. sz.; 1415: uo. V. 722. sz.; 1424: uo. XI. 1018. sz.

36 *Engel P.*: Archontológia i. m. (10. jz.) I. 72.

37 Uo. 378., 432.

is említik.³⁸ Rajtuk kívül egy további tisztségviselőjét ismerjük, aki szintén idegen lehetett: 1412-ben bizonyos *Hench* püspökségi официális vérdíjáról intézkedett a püspök.³⁹ Nyitra megye élén viselt ispáni tisztségben a már mondott okok miatt a Stibor emberének számító Forgács Péter volt a társa. Ők ketten többször is együtt szerepeltek különböző ügyekben. Így 1417-ben a garamszentbenedeki konvent pecsétjének vizsgálatakor, vagy 1418-ban, amikor az ő védelmükre bízta a király az elefánti pálosokat Lévai Cseh Péter ellenében,⁴⁰ sőt 1412-ben meglepő és püspöktől meglehetősen szokatlan módon mint határjárást végző királyi emberrel találkoztunk Hinkóval.⁴¹

Mindezek után senkit sem fog meglepetésként érni, hogy a következő örökös ispánként említett személy is egyházi. Ám mielőtt rátérnénk kilétére, érdeemes a Zsigmond uralkodása utáni időszakra is egy pillantást vetnünk. Az egyháziak és világiak örökös ispánna tétele kiváltképp Mátyás uralkodása alatt gyorsult fel, bár a győri püspökök már 1452-ben V. László királytól megkapták (pontosabban: visszakapták)⁴² örökös ispánságukat Győr megye felett; 1464-ben a váradi püspök Bihar, 1472-re az egri Heves és 1478-tól a pécsi püspök Baranya megye örökös ispánja lett, továbbá a király 1468-ban a nyitrai püspök örökös ispánságát is megerősítette. A világiak közül a Szapolyaiak 1465-ben Szepes, Ernuszt János 1470-ben Turóc, az Alsóindvai Bánfiak 1471-ben Arad, majd annak elvesztése után, 1488-ban Verőce megye örökös ispánjai lettek.⁴³ Mindezekhez a Jagelló-korban még három megye csatlakozott: Abaúj a Perényiek 1504-ben,⁴⁴ míg Középszolnok és Kraszna megyéket a Bélteki Drágfiak 1526 előtt kapták meg.⁴⁵

A negyedik egyházi, a kalocsai érsek Bács megyei örökös ispánna tételének időpontja körül már korántsem ekkora az egyetértés a kutatók között. Amíg Hajnik Imre Pray Györgyre hivatkozva az 1464. évi dátum mellett foglalt állást, sőt idézett egy korábbi, 1444. évi adatot is,⁴⁶ addig Kubinyi András inkább az 1478-as esztendő mellett hozott fel érveket. S valóban, mindkettő mellett sorakoztathatók fel adatok. Az előbbi esetben párhuzamként kínálkozik, hogy 1464-ben a koronázás utáni országgyűlésen nyerte el a váradi püspök is Bihar megye örökös ispánságát, az utóbbi mellett viszont az szól, hogy Bács megye a

38 ZsO X. 971. sz.

39 ZsO III. 2290. sz.

40 ZsO VI. 622., 1632. sz.-ok.

41 ZsO III. 2687., 2988., 3086. sz.-ok.

42 Győr 24.

43 *Hajnik I.*: i. m. (1. jz.) 6., 44., 78., 84., 91. és *Kubinyi A.*: i. m. (2. jz.) 169.

44 *Piti Ferenc–C. Tóth Norbert*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei. I–II. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Bp.–Nyíregyháza, 2002–2004. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 53., 55.) II. 209.: 742. jz.

45 *Hajnik I.*: i. m. (1. jz.) 63.

46 Uo. 49.; 1444: Johannes [...] Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonicè unitarum archiepiscopus locique eiusdem Colocensis comes perpetuus – Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1879. 408.

macsói bánok hatalma alá tartozott, amit csak Újlaki Miklós halála után, 1478-ban szüntettek meg. Azonban annak Kubinyi is felveti a lehetőségét, hogy a kalocsai érsekek már korábban, éppen a bán ellenőrzésekként kapták volna meg az ispánságot.⁴⁷ Habár mindkettőjük érvei helytállóak, mégis a kalocsai érsekek örökös ispánságát valójában korábbra, mégpedig Zsigmond uralkodásának első felébe vezethetjük vissza.

1398. május 8-án Bebek Miklós, a kalocsai és bácsi kánonilag egyesített egyházak érseke mint *loci dicte Colocensis comes perpetuus* adott ki oklevelet az egyház hadakozó nemesei részére.⁴⁸ Kérdés, hogy az előbbi megfogalmazást miként értelmezzük, miként fordíthatjuk. Nézzük a lehetőségeket: éppenséggel szóba jöhetne az érseki székhely megyéje, Fejér is, ám e variációval szemben két ellenvetés is tehető. Elsőként az, hogy Fejér megyének ismerjük az ispánját, aki történetesen éppen Bebek Detre nádor,⁴⁹ a szóban forgó érsek apja. A másik probléma, hogy a megye területéből csak a solti székek nevezett rész tartozott a kalocsai egyházmegyéhez, és ekkor az még nem vált el az anyamegyétől.⁵⁰ Ennek fényében viszont arra kell gondolnunk, hogy a fenti kifejezés az érseki címben szereplő önmegnevezésnek az erős rövidítése, és a főpap valójában a másik érseki székhely megyéjének, azaz Bácsnak volt az örökös ispánja.

Érdemes e megye esetében is összevetnünk adatainkat az ismert Bács megyei ispánok névsorával. Zsigmond uralkodásának elején, 1399-ben Bebek Ferenc és Maróti János macsói bánokat említik ispánokként. Utána 1405-ből ismerjük Szilágyi László (al)ispánt, majd huszonöt évig nem bukkan fel egyetlen bácsi ispán neve sem. E szokatlannak tűnő helyzetre a kutatás azt a választ adta, hogy azért nem ismerjük az ispánokat, mert a megye a macsói bánok irányítása alá tartozott. E megállapítást azonban árnyalhatjuk: Bebek Miklós éppen akkor szerepel örökös ispánként, amikor nincs más adatunk bácsi ispánra, ellenben Szilágyi László akkor szerepel ispánként, amikor éppen a macsói bán személyében világi kormányzója van az érsekségnek.⁵¹

Látható, hogy 1398-ban mind a kalocsai érseki székből, mind a macsói bán-ság élén egy-egy Bebek áll, igaz, nem a család azonos ágából. Igen ám, de ha tovább vizsgáljuk a tisztségviselők neveit, akkor a sort még bővíthetjük. (Itt és most csak az 1387-től viselt tisztségeikre figyelünk.) A család feje, Detre 1388-ban királynéi udvarmester, 1389 és 1392, valamint 1394 és 1397 között szlavón bán, a két időpont között pedig szörényi bán és temesi ispán, végül 1397 és 1402 között nádor és több megye ispánja volt. Egyik fia, Miklós⁵² akiről már szó esett, 1388-ban császári, 1388 és 1390 között erdélyi, 1390 és 1392 között pedig egri prépost, majd 1392-től 1399-ig kalocsai érsek volt. Másik fia, Imre 1392 és

47 *Kubinyi A.*: i. m. (2. jz.) 169.

48 ZsO I. 5307. sz.

49 *Engel P.*: Archontológia i. m. (10. jz.) I. 128.

50 *Gábor Gyula*: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt (Oklevelek alapján). Grill, Bp., 1908. 21–22.

51 *Engel P.*: Archontológia i. m. (10. jz.) I. 100.

52 Erre ld. *Uő*: Királyi hatalom i. m. (17. jz.) 36.: 63. jz.

1404 között vránai perjel, 1402-ben dalmát és horvát bán volt. (Mivel méltóságviselésük kezdetén Detre mindkét fia kiskorú volt, így tulajdonképpen apjuk gyakorolta a tényleges irányítást.) Detre testvére, Imre 1386 és 1392 között országbíró, 1388-ban beregi, 1390 és 1392 között lipitói és turóci ispán, 1392–1393-ben erdélyi vajda, végül 1393 és 1395 között királynéi tárnokmester és borsodi ispán volt. A sort Detre unokatestvére, Ferenc zárja, aki 1388 és 1395 között királynéi ajtónállómester, eközben 1390–1392-ben abaúji ispán és diósgyőri várnagy, 1395 és 1397 között székely ispán, majd 1397–1400-ben macsói bán volt.⁵³

A Bebek család hat – valójában, mint láttuk, csak négy – tagja 1387 és 1400 között világi és egyházi tisztségeik, illetve azok változatos elosztása révén ellenőrzése alatt tartotta az ország Drávától délre eső részét, az északi országrész középső és keleti felét, valamint a Duna–Tisza közének déli részét. Ha mindezek után visszaemlékszünk a nyitrai püspökök örökös ispánságára, akkor ott azt láthattuk, hogy az jól kiegészítette Stibor és familiárisainak az északi országrész nyugati felén gyakorolt hatalmát: Stibor 1389–1402-ben pozsonyi, 1392–1401-ben trencsényi, 1392–1414-ben nyitrai ispán volt, közben 1395–1401-ben és 1409–1414-ben ő töltötte be az erdélyi vajdaságot is.⁵⁴

Mi következik mindebből? Egyrészt, hogy az egy adott terület felett ellenőrzést gyakorló világi tisztségviselők igyekeztek az ott fekvő jelentősebb egyházi intézményeket is befolyásuk alá vonni. Ez azt jelentette, hogy – nevezzük most az egyszerűség kedvéért így – a territoriális úr a saját emberét kérte a királytól az adott egyház élére kinevezni, aki így is járt el: hívének jelöltjét ajánlotta a pápának a javadalomra. A világi tisztségviselők ez irányú törekvése – várakozásunkkal ellentétben – nem volt mindig a király ellenére. Éppen Zsigmond volt ugyanis, aki, ha úgy adódott a helyzet, nem nevezett ki egy-egy megüresedett érsekség vagy püspökség élére senkit, hanem helyettük világi kormányzót állított, aki az ő nevében szedte be az egyház jövedelmeit. Ettől nem különbözött sokban az, ha valamelyik hívének jelöltjét állította egy érsekség vagy püspökség élére. Így például Ozorai Pipo az egyik rokonát, Scolari Andrást váradi püspökké, a másikat, Carnianust pedig kalocsai érsekké tétette, de hasonlóan jártak el a többiek (Stibor – Stibor egri püspök, Tallóciak – Korcsulai János váradi püspök) is. Azt, hogy pontosan hogyan zajlott le egy ilyen kinevezés az 1390-es évek végén, nem tudjuk. Azt viszont igen, hála a szepesi káptalan magánlevéltárának, hogy hogyan zajlott az 1410-es évek környékén. Rozgonyi Simon sárosi ispán nem sokkal 1409. évi országbíróvá tétele után Mocsolai Arnold szepesi olvasókanonokot megfosztotta javadalmától, és a királytól kieszközölte, hogy azt fiának, Simonnak adja. Rozgonyi Simon szebeni prépostságra való áthelyezése után pedig Kanizsai János adta a stallumot két káplánjának, majd Edelenyi András kapta meg az érsektől.⁵⁵ Ez a kinevezési módszer aztán Mátyás király uralkodása ele-

53 *Uő*: Archontológia i. m. (10. jz.) II. 26–27.

54 *Uo.* 217.

55 *ZsO* X. 382. sz.

jén elvi indoklást is kapott, méghozzá éppen az egyik szóban forgó püspökség esetében. A király 1458 tavaszán ugyanis a nyitrai püspökség kegyúri jogát és a püspöki szék betöltésének jogát Gúti Ország Mihály udvarmesternek és családjának adta, azzal a számunkra is érdekes indoklással, miszerint a család birtokai körbeveszik a püspökséget, illetve birtokait, ezért az Ország család könnyen el tudja látni a püspökség védelmét.⁵⁶ Az így befolyt jövedelem felhasználási területe egyébként semmiben sem különbözött egymástól: mindkét esetben általában valamilyen hadicélra használták fel az összeget.⁵⁷

Az itt bemutatott négy, Zsigmond korban létrejött örökös ispánság közül a jelek szerint kettő nem élte meg a király uralkodásának végét, jóllehet Buondelmonte János kalocsai érsek (1425–1435, 1438–1447)⁵⁸ a király halála után nem sokkal, 1438. május 30-án a tasnádi vikáriushoz írt levelében ismét örökös ispánnak nevezte magát.⁵⁹ A kalocsai érsekek és nyitrai püspökök örökös ispáni címének időleges elenyészését és annak okait forrásaink alapján jól meg tudjuk határozni. Mindkét egyházi méltóság örökös ispánságának feltétele az adott földrajzi területen kialakult személyi (Stibor), illetve családi (Bebek) túlhatalom volt. Amíg az egyik, Stibor ilyen mérvű hatalomhoz juttatása a királyi akaratot tükrözte, addig a Bebekék uralmi területén létesült örökös ispánság a király kényszerhelyzetéből adódott. Egyben azonban megegyeztek, mindkét egyház felett a tényleges hatalmat a világi úr és familiárisai birtokolták. Mivel e – rossz szóval akár „rendszer”-nek is nevezhető – gyakorlat létrejöttét nem feltétlenül a király kezdeményezte, így amikor Zsigmond hatalma 1403 után megszűlő, csak a Stiborok territóriumán maradt meg egy ideig a püspök – mondjuk ki: névleges – örökös ispánsága Nyitra megye felett. Amint azonban a király az ifjabb Stibort leváltotta a megye éléről, Hinko püspök ispáni címe is eltűnt, habár ő továbbra is a méltóságban maradt.

Az, hogy az örökös ispáni cím adományozását a kalocsai érseknek és a nyitrai püspököknek nem Zsigmond király találta ki, jól látható a későbbiekből. Az uralkodó ugyan sokszor nevezte ki egy-egy hívének jelöltjét, netán rokonát különböző egyházmegyék élére, de ezek – jelen tudásunk szerint – egyszer sem fordulnak elő székhelyük megyéjének örökös ispánjaként. Mindezt a másik oldalról támasztja alá a Cilleieknek és a veszprémi püspököknek adományozott örökös ispánságok továbbélése az egész korszakban, amennyiben e két címadoományozás a király szabad akaratából született.

56 *Neumann Tibor*: Felső-Tisza-vidéki nemesek a késő középkori Nyitra megyében. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 42. (2007) 436.

57 Vö. *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. História-MTA TTI, Bp., 2001. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) 192–193.; *C. Tóth Norbert*: Az esztergomi érseki szék üresedése 1418–1423 között. Századok 137. (2003) 894–895.

58 *Engel P.*: Archontológia i. m. (10. jz.) I. 66.

59 *Fekete Nagy Antal*: A Petróczy levéltár középkori oklevelei. Levéltári Közlemények 9. (1931) 83. (DL 39 543.).

NORBERT C. TÓTH
PERPETUAL *ISPÁNS* IN THE AGE OF KING SIGISMUND

The institution of perpetual *ispáns* (*comites perpetui*, *örökös ispánok*) in the medieval Hungarian Kingdom is a well researched field thanks to the work of Imre Hajnik, and, more recently, András Kubinyi and Richárd Horváth. Basically, the responsibilities of a perpetual *ispán* were similar to those of an ordinary *ispán* of a county: it was his duty to preserve and defend the rights of the county nobility, to guarantee compliance with royal mandates, to control the collection of royal revenues, and to secure the transport of salt and the free circulation of coins. The only important difference was that whereas the removal of the ordinary *ispán* was dependent upon the royal will (*durante beneplacito* or *usque beneplacitum*), the perpetual *ispán* held his office onto death. If the perpetual *ispán* was an ecclesiastic, mostly archbishop or bishop, he was naturally succeeded as *ispán* by his successor in the church office. If, on the other hand, the person holding the title of perpetual *ispán* was a layman, the office descended upon his heir within the family.

The earliest *comites perpetui* seem to have been the archbishops of Esztergom (1270), soon followed by the bishops of Veszprém, Nyitra and Győr (1313), who all became, through the royal grace, *comites perpetui* of the counties where the seat of their diocese lay. Yet, whereas the archbishops held the function without any break, the bishops listed above lost it within a couple of years. During the reign of Louis I the archbishops of Esztergom were joined by the priors of Vrana, who received the title of perpetual *ispán* of the county of Dubica in 1353, and apparently held it right into the 15th century.

The accession of king Sigismund resulted in a rapid increase in the number of *comites perpetui*. The bishops of Veszprém (1392) and Nyitra (1394), who received the title of perpetual *ispán* of their respective counties, were followed by the archbishop of Kalocsa with regard to the county of Bács (1398), and then by the counts of Cilli, who were appointed as *comites perpetui* of the county of Varasd (1399). Yet among these perpetual offices those of the archbishops of Kalocsa and of the bishops of Nyitra temporarily vanished already under king Sigismund. The underlying reasons can be determined with unusual certainty on the basis of our sources. The title of perpetual *ispán* of both prelates was based upon the territorial dominance of a given person or family. Whereas one of them, enjoyed by the Polish Stibor, was in accordance with the royal will, the title of perpetual *ispán* which was established in the territory dominated by the Bebek family was the result of Sigismund's limited influence. However, one common feature of them was that the actual power over the two churches was enjoyed by a lay lord and his *familiares*. Since none of them was in fact initiated by the king himself, after his authority had been consolidated after 1403 only the bishops of Nyitra could preserve their title of perpetual *ispán* for some years in the territory controlled by the Stibor family. As soon as the elder Stibor was removed by the king from the county of Nyitra, however, the title of perpetual *ispán* held by the bishop disappeared as well.

HU ISSN 0040-9634

Kiadja az MTA Történettudományi Intézete
A kiadásért felel Glatz Ferenc igazgató
A szerkesztési, tördelési munkálatokat
az MTA Történettudományi Intézete kiadványcsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva
Nyomtatás: Krónikás Bt., Biatorbágy
F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet